

Denis Diderot, List o hluchoněmých, in O umění, s. 224-266.

## List o hluchoněmých pro ty, kdo slyší a mluví,

adresovaný panu \*\*\*

... *Versisque viarum  
Indiciis raptos...*  
... *ne qua forent pedibus vestigia rectis.*  
(... obrátil otisky šlépějí,  
aby nebylo stop po přímé chůzi.)  
*Vergilius, Aeneis, kn. VIII, v. 20*

List panu \*\*\*

Ve V . . . 20. ledna 1751

Posílám vám, vážený pane, *List* určený autorovi *Krásných umění uvedených na jednotný princip*, přehlédnutý, opravený a rozšířený o rady mých přátel, avšak stále se stejným názvem.

Uznávám, že tento název se hodí bez rozdílu na velký počet těch, *kdo mluví a přitom neslyší*, na malý počet těch, *kdo slyší a přitom nemluví*, a na nepatrný počet těch, kdo dovedou *mluvit i slyšet*, i když můj dopis je určen téměř jen těmto posledním.

Uznávám také, že byl vytvořen napodobením jiného názvu, který není příliš vtipný;<sup>1</sup> ale nechce se mi vymýšlet si nějaký lepší. A tak přestože vám připadá volba názvu důležitá, ten dosavadní nadpis už mému listu zůstane.

Nemiluji příliš citáty, a řecké méně než které jiné. Dodávají spisu vědeckého vzezření, a to u nás dnes není v módě. Většině čtenářů nahánějí hrůzu; a sám bych odstranil tohoto strašáka, kdybych uvažoval jako knihkupec. Ale není tomu tak, a proto ponechte řečtinu všude, kde jsem ji uvedl. Jestliže vám pramálo záleží na tom, aby knížka byla dobrá, jen když se bude číst, mně zase záleží především na tom, abych udělal dobře svou práci, i když riskuji, že budu čten poněkud méně.

Pokud jde o to, že s oblibou poletuji z předmětu na předmět, vězte, že to není žádná chyba, a řekněte to těm, kdo vám radí, neboť jde o dopis, kde řeč volně plyne a pro přechod z jedné věty k druhé stačí jediné slovo.

Vadí-li vám jen tohleto, můžete mě klidně tisknout; ale neuvádějte, prosím, jméno autora. Vždycky bude ještě dost času, abych se dal poznat. Víím předem, komu nebudou mé dílo připisovat; a také dobře víím, komu by je bez otálení připsali, kdyby se vyznačovalo výstředními myšlenkami, určitou obrazností, stylem, jistou myšlenkovou smělostí, o kterou vůbec nestojím, okázalými výklady z matematiky, metafyziky, italštiny, angličtiny, a zejména kdyby obsahovalo méně latiny a řečtiny, zato více hudby.

Dohlédněte, prosím, ať se do příkladů nevloudí žádná chyba; jediná by stačila všechno pokazit. Na desce poslední Lucretiovy knihy, krásného vydání Havercampova, najdete postavu, která mi vyhovuje. Je pouze nutné z ní odstranit dítě, které ji napůl zakrývá,

<sup>1</sup> *List o slepých pro ty, kdo vidí.* [Pozn. Diderotova.]

předpokládat, že je pod nadrem zraněna, a dát si zhotovit obtah. Pan de S., můj přítel, je pověřen přehlédnout korektury. Bydlí v Nové ulici ...

Zůstávám,

vážený pane,

Váš atd.

LIST O HLUCHONĚMÝCH  
pro ty, kdo slyší a mluví,

v němž se pojednává o původu inverzí, o harmonii stylu, o vznešenosti situací, o určitých přednostech francouzského jazyka před většinou starých i moderních jazyků a příležitostně také o charakteristickém vyjadřování výtvarných umění

Neměl jsem nijak v úmyslu, vážený pane, přičítat si ke cti vaše výzkumy a můžete v tomto listu vyžadovat nazpět všechno, co uznáte za vhodné. Jestliže se někde moje myšlenky podobají vašim, stalo se mi to jako břečťanu, který někdy splétá své listí s listím dubu. Byl bych se mohl obrátit na pana abbého de Condillac nebo na pana Dumarsaise, neboť oni také pojednávali o inverzích: ale vy jste mi přišel na mysl první; a spokojil jsem se s vámi v pevném přesvědčení, že tentokrát nebude veřejnost považovat šťastnou náhodu za promyšlenou volbu. Jedinou mou obavou je, abych vás nevyrušil a neoloupil o chvíle, které bezpochyby věnujete studiu filozofie, jak vám náleží.

Ve všestranné úvaze o inverzích je myslím vhodné prozkoumat, jak se jazyky vytvořily. Nejdříve zaujaly smysly vnímatelné předměty; ty, které v sobě spojovaly více vnímatelných vlastností zároveň, byly pojmenovány první: jsou to různé jednotliviny, z nichž se skládá tento svět. Potom člověk navzájem rozlišil vnímatelné vlastnosti; pojmenoval je: to je většina přídavných jmen. Když konečně abstrahoval od těchto vnímatelných vlastností a našel nebo se domníval, že našel cosi všem těmto jednotlivinám společného, jako je neprostupnost, rozprostraněnost, barva, tvar atd., utvořil metafyzické a obecné názvy a téměř všechna podstatná jména. Pozvolna přivykl představě, že tato jména představují skutečná jsoucna; vnímatelné vlastnosti pokládal za pouhé případy a představoval si, že přídavné jméno je skutečně podřízeno jménu podstatnému, přestože podstatné jméno není vlastně ničím, kdežto *přídavné jméno je vším*. Když se vás někdo zeptá, co je to těleso, odpovíte, že je to *substance rozprostraněná, neprostupná, mající určitý tvar, barevná a pohyblivá*. Odeberte však z této definice všechna přídavná jména, a co zbude pro toto pomyslné jsoucno, které nazýváte *substance*? Kdybyste chtěli v téže definici seřadit názvy podle přirozeného pořadí, řekli byste *barevná, mající určitý tvar, rozprostraněná, neprostupná, pohyblivá substance*. V tomto pořadí by různé vlastnosti částí hmoty podle mého soudu zapůsobily na člověka, který by viděl těleso poprvé. Oku by byl nápadný nejdříve tvar, barva a rozprostraněnost; hmat, který by pak ohledal těleso, by zjistil jeho neprostupnost; a zrak s hmatem by se přesvědčily o jeho pohyblivosti. V této definici by tedy nebyla žádná inverze; a v té, kterou jsme podali nejdříve, je jedna. Z toho plyne, že chceme-li tvrdit, že ve francouzštině není inverze, nebo alespoň že v ní je mnohem řidší než v mrtvých jazycích, můžeme v tomto smyslu nanejvýš prohlásit, že naše konstrukce jsou většinou jednotné; že podstatné jméno vždy nebo téměř vždy stojí před přídavným jménem; a sloveso mezi oběma: neboť zkoumáme-li tuto otázku samu o sobě, to jest zda přídavné jméno má stát před podstatným jménem, nebo za ním, zjistíme, že často převracíme přirozený řád myšlenek: příklad, jejž jsem právě uvedl, je toho důkazem.

Říkám *přirozený řád* myšlenek; neboť zde je třeba rozlišovat *přirozený řád* od *stanoveného řádu*, a abych tak řekl, od *vědeckého řádu*: řádu rozumových konstrukcí, když byl již jazyk úplně vytvořen.

Přídavná jména, představující zpravidla vnímatelné vlastnosti, jsou podle přirozeného řádu myšlenek na prvním místě; avšak pro filozofa, nebo spíše pro mnoho filozofů, kteří si zvykli považovat abstraktní podstatná jména za skutečná jsoucna, náleží podstatným jménům podle vědeckého řádu čelné místo, poněvadž jsou — jak se vyjadřují — podporou nebo oporou přídavných jmen. A tak ze dvou definic tělesa, které jsme podali, přihlíží první k řádu vědeckému neboli ustanovenému, druhá k řádu přirozenému.

Z toho by se mohl vyvodit závěr, že totiž patrně peripatetické filozofii, která pochopila všechna obecná i metafyzická jsoucna, vděčíme za to, že v našem jazyce se již téměř nevyskytuje to, co ve starověkých jazycích nazýváme inverzemi. Opravdu, naši galští spisovatelé jich mají mnohem více než my; a tato filozofie vládla, zatímco náš jazyk se zdokonaloval za vlády Ludvíka XIII. a Ludvíka XIV. Jazyk Řeků a Římanů, kteří méně zevšeobecňovali a kteří zkoumali přírodu více v podrobnostech a individuálně, se vyvíjel méně jednotvárně; a slovo inverze by jim bývalo znělo velice cize. Jistě mi nebudete namítat, že peripatetická filozofie je filozofií Aristotelovou, a tedy zčásti i antickou, nepochybuji, že poučíte své žáky, že náš peripatetismus byl velice odlišný od peripatetismu Aristotela. — *chobol*

Ale snad není nutné se vracet až ke vzniku světa a k původu jazyka, aby se objasnilo, jak inverze pronikly do jazyků a jak se v nich uchovaly. Stačilo by myslím přenést se v duchu k nějakému cizímu národu, jehož jazyk neznáme; nebo, což je totéž, bychom si mohli vzít za příklad člověka, který si zakázal vydávat artikulované zvuky a snaží se vyjadřovat posunky.

Tento člověk by byl tím vhodnější k podobným pokusům, že by mu kladené otázky nepůsobily potíže; a ze sledu jeho posunků by se mohlo tím spolehlivěji vyvozovat, v jakém pořadí by byli první lidé podle vlastního uvážení vyjadřovali své myšlenky posunky a v jakém pořadí by byli mohli vymýšlet řečnické znaky.

Ostatně dopřál bych svému *pokusnému němému* na složení odpovědi co nejvíce času; a v otázkách bych nezapomněl formulovat ony myšlenky, jejichž vyjádření posunkem a jejichž osud v takovémto jazyce by mě nejvíce zajímal. Nebylo by to ne-li užitečné, tedy alespoň zábavné, znovu a znovu to zkoušet s týmiž myšlenkami a klást několika osobám zároveň tytéž otázky? Řekl bych, že filozof, který by se takto cvičil s několika svými přáteli, bystrými muži a dobrými logiky, by nemarnil úplně čas. Někaký druhý Aristofanés by z toho patrně vytvořil znamenitý komický výstup; ale co na tom sejde? Řekli bychom si to, co říkal Zénón svému nově získanému stoupenci: *εἰ φιλοσοφίας ἐπιθυμεῖς, παρασκευαζοῦ αὐτοῦ ἐν, ὡς καταγελαθησόμενος, ὡς* atd. Chceš-li být filozofem, buď připraven na to, že tě budou zesměšňovat. Krásná mravní zásada, vážený pane! A jak se hodí na všechny lidské řeči a na všechny povrchní úvahy i na myslí ještě méně odvážné, než jsou naše!

Cvičení, které vám zde navrhuji, nesmíte zaměňovat s obyčejnou pantomimou. Vyjádřit nějakou činnost a vyjádřit posunky řeč, to jsou dvě naprosto odlišná podání. Nepochybuji, že v podání našich němých by se vyskytovaly inverze, že každý z nich by měl vlastní styl a že inverze by do nich vnesly stejně výrazné odlišnosti, s jakými se setkáváme u starých řeckých a latinských spisovatelů. Ale protože každý vždy používá stylu, který považuje za nejlepší, rozprava, která by po pokusech následovala, by byla nutně hluboce filozofická a velice živá; všichni naši pokusní němí by totiž po znovunabytí řeči byli nuceni odůvodňovat nejen své vyjadřování, nýbrž také, proč dali v sledu svých posunků přednost té či oné myšlence.

Tato úvaha, ctěný pane, mě přivádí na jinou myšlenku: nesouvisí ovšem příliš s námětem mého pojednání; ale v dopise jsou odbočky dovoleny, zejména mohou-li vést k užitečným pohledům. Napadlo mi tedy rozložit, aby se tak řeklo, člověka a pozorovat, co si podržuje z každého svého smyslu. Vzpomínám si, že jsem se kolikrát zabýval takovouto metafyzickou anatomii; a zjistil jsem, že oko je ze všech smyslů nej povrchnější, ucho nejpyšnější, čich nejpožitkářtější, chuť nej poverčivější a nejne-

stálejší, hmat nejhlubší a nejfilozofičtější. Byla by to po mém soudu zábavná společnost, kroužek pěti osob, z nichž každá by měla jen jeden smysl; není pochyby, že by tihleti lidé jednali všichni se sebou navzájem jako s blázny; a můžete si pomyslit proč. A přece se tenhle obraz naskýtá ve společnosti každou chvíli: máme jen jediný smysl, a posuzujeme jím všechno. Ostatně v této společnosti pěti osob, z nichž každá by měla jen jeden smysl, by bylo možno učinit zvláštní objev: že totiž vzhledem k jejich schopnosti abstrahovat by všichni mohli být geometry, báječně si rozumět a rozumět si jediné, pokud jde o geometrii. Ale vracím se k našim pokusným němým a k otázkám, na něž jsme od nich požadovali odpověď.

Kdyby tyto otázky byly takové povahy, že by na ně byla možná více než jedna odpověď, téměř nezbytně by jeden z němých dal jednu odpověď, druhý němý zase jinou; a porovnat jejich řeči by bylo nutně ne-li nemožné, tedy alespoň nesnadné. Tato nevýhoda mě přivedla na myšlenku, že by snad místo kladení jednotlivých otázek bylo lepší, aby se celý projev přeložil z francouzštiny do posunků. Protože však jazyk posunků již sám o sobě není příliš srozumitelný, musely by se překladatelům rozhodně zakázat výpustky, jinak by jeho lakoničnost používáním této figury ještě vzrostla. Z úsilí, které vyvíjejí hluchoněmí od narození, aby jim bylo porozuměno, chápeme, že vyjadřují všechno, co mohou vyjádřit. Doporučoval bych tedy našim pokusným němým, aby je napodobili a aby, pokud to není nezbytné, nevytvářeli žádnou větu, v níž by nebyl vyjádřen podmět i přísudek se všemi rozvíjejícími větnými členy. Jedním slovem, směli by volně rozhodovat jediné o pořadí, v jakém by uznali za vhodné uvést své myšlenky, nebo spíše o posuncích, jichž by použili k jejich vyjádření.

Ale napadají mě pochybnosti. Poněvadž myšlenky se nám vynořují jaksi mechanicky už ve formě, kterou budou mít v řeči, a dalo by se říci už hotové, obávám se, že by tento zvláštní jev vadil posunkům našich pokusných němých; že by podlehl pokušení, které svádí všechny ty, kdo píšou v jiném jazyku než mateřském, pokušení utvářet uspořádání svých znaků podle uspořádání znaků jazyka, který je jim běžný; a že by (podobně jako naši nejlepší novodobí latiníci, nás oba nevyjímaje, upadají do obrátů francouzských) se konstrukce našich němých nepodobala konstrukci člověka, který neměl nikdy žádné jazykové znalosti. Co o tom soudíte, vážený pane? Tato překážka by se patrně nevyskytla tak často, jak si já představuji, kdyby naši pokusní němí byli spíše filozofy než řečníky; v každém případě bychom se však mohli obrátit na nějakého hluchoněmého od narození.

Bude vám připadat bezpochyby divné, že vás někdo odkazuje na toho, jež příroda zbavila schopnosti slyšet i mluvit, abyste od něho získal skutečné znalosti o vytváření jazyka. Vezměte však prosím v úvahu, že nevědomost je méně daleko od pravdy než předsudek; a že takový hluchoněmý od narození je prost předsudků o způsobu sdělování myšlenek; že do jeho jazyka nepřešly z nějakého jiného jazyka inverze; že jestliže jich používá, vnuká mu je jediné příroda; a že jen značně přibližným obrazem oněch fiktivních lidí bez sebemenší známky vzdělání, s malým množstvím percepce a téměř žádnou pamětí by byla dvounohá nebo čtyřnohá zvířata.

Mohu vás ujistit, ctěný pane, že podobný překlad by byl člověku ke cti, i kdyby nebyl o mnoho lepší než většina překladů vydaných v poslední době. Tady by nešlo jen o správné pochopení smyslu a myšlenky; bylo by také třeba, aby pořadí znaků překladu odpovídalo přesně pořadí posunků originálu. K tomuto pokusu by byla potřeba filozofa schopného klást autorovi otázky, rozumět jeho odpovědím a věrně je reprodukovat; ale filozofii si člověk neosvojí za den.

Ovšem nutno přiznat, že již jedna z těchto věcí by o mnoho usnadnila ty ostatní; pokud při položení otázky bude přesně stanoven význam posunků, z nichž bude složena odpověď, podaří se nahradit posunky přibližně jejich slovním ekvivalentem; říkám přibližně, protože existují vznešené posunky, které veškerá řečnická výmluvnost nikdy nevyjádří. Jako je například gesto Macbethovy choti v Shakespearově tragédii (V. jed-

nání, 1. výstup). Náměsíčná lady Macbethová na jevišti mlčky kráčí vpřed se zavřenými očima a dělá, jako když si myje ruce, jako by je měla ještě poskvrněné krví svého krále, kterého zavraždila před více než dvaceti lety. Neznám v řeči nic tak patetického jako mlčení a pohyby rukou této ženy. Jaký obraz výčitek svědomí!

Způsob, jakým jiná žena poradila druh smrti svému váhajícímu manželovi, je také jedním z oněch znázornění, jakých není schopna síla mluveného jazyka. Odebrala se se synem v náruči na místo, kde ji manžel mohl uvidět z věže, kde byl uvězněn; a když delší dobu upřeně zírala na věž, vzala hrst hlíny, a synovo tělo, jež si položila k nohám, posypala prstí ve znamení kříže. Manžel pochopil, co mu naznačuje, a zvolil smrt hladem. I nejušlechtilejší myšlenku člověk zapomene; ale takovéto činy z mysli nikdy nevymizí. Kolik úvah bych tu mohl, vážený pane, rozpríst o vznešenosti situace, ale to by mě odvedlo příliš daleko od vlastního tématu.

Nadšeného obdivu se dostalo, a plným právem, velkému počtu krásných veršů ve skvostném výjevu *Heraklia*, ve kterém je Fokas na pochybách, který z obou princů je jeho syn. Já osobně mám raději než všechno ostatní ono místo tohoto výstupu, v němž se tyran postupně obrací na oba prince a volá je jménem svého syna. Oba princové však stojí chladně a nehnutě.

*Martian! volám k nim: žádný se neozve.*

*Corneille, Heraklius, jedn. IV, výstup 4*

Tohleto se nedá vyjádřit na papíře; tady vítězí posunek nad řečí!

V bitvě u Mantineje je Epameinóndás smrtelně raněn oštěpem; lékaři prohlásí, že zemře, jakmile se kopí vytrhne z těla: vojevůdce se ptá, kde je jeho štít, neboť ztratit jej byla hanba; podají mu ho; tu si sám vyrve oštěp z těla. Ve vznešené závěrečné scéně tragédie *Rodoguna* je bezesporu nejdramatičtějším okamžikem chvíle, kdy Antiochos pozvedá číši k ústům a kdy Tímagenés přichází na jeviště se zvoláním: Ach, pane můj! (jednání V, výstup 4). Jakou spoustu myšlenek a pocitů zároveň vyvolávají v člověku ta slova! Ale neustále odbočují. Vracím se tedy ke hluchoněmému od narození. Znam jednoho, jehož by bylo možno použít s tím větším užitkem, že nepostrádá důvtip a že má, jak brzy uvidíte, výrazná gesta.

Hrál jsem jednou šachy a onen němý mé hře přihlížel; můj soupeř mě přivedl do choulostivé situace; němý to báječně vypožoroval; a v domnění, že jsem už prohrál, zavřel oči, sklonil hlavu a svěsil paže; dával mi tím najevo, že mě považuje za vyřízeného, že jsem dostal mat. Všimněte si mimochodem, jak je jazyk posunků metaforický! Nejdřív jsem myslel, že má pravdu; protože však tah byl složitý a já jsem ještě nevyčerpal všechny kombinace, nepoddal jsem se ihned a snažil jsem se nějak z toho dostat. Někdy byl stále toho názoru, že není východiska, a naznačoval to velice srozumitelně potřásáním hlavy a vracením ztracených figurek zpět na šachovnici. Jeho počínání vyvolalo v druhých divácích výměnu názorů o onom tahu; zkoumali ho; a tím, že se pokoušeli o špatná východiska, objevili jedno dobré. Okamžitě jsem ho použil, dal jsem němému na srozuměnou, že se zmýlil, a že navzdory jeho mínění se dostanu z nesnází. Ale on mi prstem ukazoval na jednu a zase na druhou stranu od sebe, zvedal cosi a přikládal si to k čelu a rozmáchlým pohybem obou paží směřujících tam a zpět od stolu a ke dveřím mi odpovídal, že není žádnou zásluhou vybědnout z úzkých, když sbírám rozumy nalevo napravo i na ulici; to znamenaly tyto posunky tak srozumitelně, že o tom nikdo nebyl na pochybách a že několika přítomným zároveň napadlo lidové rčení *sbírat rozumy nalevo napravo i na ulici*; ať už bylo či nebylo případné, náš němý na ně svými posunkůi narážel.

Znáte, alespoň z doslechu, podivný stroj, na němž si vynálezce usmyslil přednášet sonáty v barvách. Pomyslel jsem si, že je-li vůbec na světě nějaká bytost, jež by měla najít potěšení v hudbě předváděné zraku a která by mohla věc posoudit bez jakékoli

předpojatosti, je to hluchoněmý od narození. Přivedl jsem tedy svého muže do ulice Saint-Jacques, do domu, kde ukazují vynálezce a jeho stroj na barevnou hudbu. Ach, pane drahý, nikdy neuhodnete, jakým dojmem na něho tvůrce i jeho dílo zapůsobili, natož jaké myšlenky v něm vzbudili.

Uvědomte si, že mu nebylo možno nic povědět o povaze a neobyčejných vlastnostech clavicembala; ježto nemá žádnou představu o zvuku, představy, které si vytvořil o zrakovém nástroji, určitě nijak nesouvisí s hudbou a účel tohoto stroje mu byl právě tak nepochopitelný, jako funkce našeho mluvčího ústrojí. Co si tedy myslil? A co vyvolalo obdiv, který se ho zmocnil při pohledu na vějíře pátera Castela? Snažte se na to přijít, vážený pane; hádejte, co se domýšlel o tomto důmyslném stroji, jež málokterí lidé viděli, o němž mnozí mluvili a na jehož vynalezení by mohla být hrda většina těch, kdo o něm mluvili pohrdavě; nebo si to raději poslechněte, tu to máte:

Můj hluchý si představoval, že tento geniální vynálezce je také hluchoněmý; že za pomoci svého clavicembala rozmlouvá s druhými lidmi; že každý barevný odstín na klávesnici znamená jedno z písmen v abecedě; a že klávesami a obratnými prsty tato písmena sestavuje, tvoří z nich slova a věty; a nakonec celou řeč v barvách.

Uznejte, že po takovémto úsilí o pochopení věci by mohl být hluchoněmý sám se sebou celkem spokojený, ale ten můj na tom neměl dost; vzal si do hlavy, že pochopil, co je to hudba a všechny hudební nástroje. Domníval se, že hudba je zvláštní způsob sdílení myšlenek a že hudební nástroje, niněry, housle, trubky, jsou v našich rukou dalšími mluvčími ústrojími. Na tohle může opravdu přijít jen člověk, který nikdy neslyšel žádný nástroj ani hudbu. Ale vezměte prosím v úvahu, že tento předpoklad, který je pro vás očividně nesprávný, je pro hluchoněmého téměř prokázaným faktem. Když si hluchý vzpomene, s jakou pozorností nasloucháme hudbě a těm, kdo hrají na nějaký nástroj, jaké známky radosti nebo smutku se zračí v našich tvářích a v našich pohybech, když jsme překvapeni líbeznou harmonií, a když srovná toto působení s účinky řeči a jiných vnějších podnětů, jak by mohl uvěřit, že ty zvuky nemají vůbec žádný smysl a že ani hlasy, ani hudební nástroje nám neprostředkují žádný jednoznačný vjem?

Není tohleto, vážený pane, věrný obraz našich myšlenek, našich úvah, našich soustav, jedním slovem oněch pojmů, které proslavily jméno tolika filozofů? Kdykoli posuzovali věci, pro jejichž správné pochopení jim zřejmě chyběl potřebný orgán, osvědčili méně důvtipu a octli se dále od pravdy než onen hluchoněmý, o kterém s vámi hovořím; neboť i když hudebním nástrojem nepromlouváme stejně zřetelně jako ústy a i když zvuky nevykreslují myšlenku stejně jasně jako řeč, stále ještě něco říkají.

Slepý, o němž je řeč v *Listu pro ty, kdo vidí*, prokázal jistě bystrost svým úsudkem o dalekohledu a brýlích; jeho definice zrcadla je překvapující. Ale nacházím více hloubky a pravdivosti v tom, co si můj hluchý vymyslel o zrakovém clavicembalu otce Castela, o našich hudebních nástrojích a o naší hudbě. Nevystihl-li přesně, co to je, vystihl téměř, co to má být.

Tato prozíravost vás však tolik nepřekvapí, uvědomíte-li si, že ten, kdo se prochází obrazovou galérií, vystupuje bezděky v úloze hluchého, který pobaveně pozoruje němé vykládající si o věcech jemu dobře známých. Odjakživa to byl jeden ze způsobů, jak jsem si prohlížel obrazy; a shledal jsem, že to je bezpečný prostředek, jak poznat jejich dvojsmyslný děj a jejich dvojznačný smysl; jak okamžitě vycítit chlad nebo zmatenost špatně rozvrženého výjevu nebo špatně započaté rozmluvy a jak postřehnout u scény vyjádřené barvami mdlou nebo přepjatou hru.

Výraz hra, který je vhodný pro divadlo a jež tu používám, protože dobře vystihuje moji myšlenku, mi připomíná určitou zkušenost, kterou jsem učinil a jež mi objasnila význam pohybů a posunků víc než všechny knihy na světě. Chodíval jsem kdysi hodně do divadla a uměl jsem z paměti většinu našich dobrých kusů. Když jsem si usmyslil provést pokus s pohyby a posunky, kupoval jsem si lístky na první galérii, neboť čím

dále jsem seděl od herců, tím líp. Jakmile se zvedla opona a všichni ostatní diváci nastrožili sluch, tu já jsem si uši zacpal k údivu těch, kdo seděli okolo mne a nevěděli, co si mají myslet o bláznovi, který chodí na komedii jen proto, aby ji neslyšel. Nestaral jsem se o jejich mínění a držel jsem si zatvrzele ruce na uších, dokud se mi hercovo počínání a hra zdály v souhlase s rolí, jak jsem si ji pamatoval. Naslouchal jsem, jen když mi hercova gestikulace „nehrála“. Ach, ctěný pane, jak málo herců je schopno obstát v takovéto zkoušce! A jak by podrobnosti, do kterých bych se mohl pustit, byly pro většinu z nich zahanbující! Raději vám povím, jak jsem zanedlouho své sousedy znovu překvapil, když jsem při patetických místech vzlykal a uši měl pořád ucpané. Tu to už nevydrželi; i ti nejméně zvědaví se osmělili zeptat; odpovídal jsem suše, že „každý poslouchá po svém a mně nejlépe vyhovuje ucpat si uši, abych lépe slyšel“; smál jsem se potají rozhovoru, k němuž mé domnělé nebo skutečné podivínství zavadlo podnět, a ještě mnohem více prostoduchosti několika mladíků, kteří si také strčili prsty do uší, hodlajíce poslouchat po mém, a byli celí užaslí, že se jim to nedaří.

Ale ať už si o mém pokusu myslíte cokoli, vezměte prosím v úvahu, že je-li k správnému posouzení intonace nutné naslouchat řeči, aniž vidíme herce, je zcela přirozený předpoklad, že k zdravému úsudku o gestikulaci a pohybech je zapotřebí pozorovat herce, aniž slyšíme jeho řeč. Ostatně spisovatel proslavený *Kulhavým ďáblem*, *Bakalářem ze Salamanky*, *Gilem Blasem ze Santillany*, *Turcaretem*, velkým počtem divadelních her a operních libret i svým synem, nenapodobitelným Montménilem, pan Le Sage, ve stáří tak ohluchl, že jste musil, aby vás slyšel, přitisknout ústa k jeho naslouchátku a křičet ze všech sil. Přesto chodil na představení svých her: neušlo mu z nich téměř ani jediné slovo; říkával dokonce, že nikdy lépe neposoudil ani hru, ani svoje kusy, než od té doby, co již neslyší herce; a z vlastní zkušenosti jsem se přesvědčil, že mluví pravdu.

Po delším studiu posunkové mluvy jsem tedy shledal, že náležitá konstrukce vyžaduje, aby se uvedla nejdříve hlavní myšlenka, protože je-li tato myšlenka vyjádřena, vrhá také světlo na druhé myšlenky tím, že naznačuje, k čemu se posunky vztahují. Jestliže není podmět mluvené nebo gestikulované věty vyjádřen, je používání jiných znaků dočasně přerušeno. Právě k tomuhletomu dochází každou chvíli v řeckých a latinských větách; avšak nikdy ve větách gestikulovaných, pokud jsou dobře zkonstruovány.

Sedím u stolu s hluchoněmým od narození. Chce poručit lokaji, aby mi nalil. Nejdříve lokaje upozorní. Potom se podívá na mne; pak napodobí paží a pravou rukou pohyby člověka naplňujícího číši. V této větě je téměř lhostejné, které z obou posledních znamení předchází nebo následuje to druhé. Když němý upozornil lokaje, může buď dát znamení označující nařízenou činnost, nebo znamení ukazující na osobu, ke které ho posílá; avšak časové umístění prvního posunku je pevně stanoveno. Pouze němý neuvažující logicky by jej mohl přehodit. Toto přehození by bylo téměř stejně směšné jako nepozornost člověka, který by hovořil, aniž by lidem bylo jasné, ke komu mluví. Pokud jde o pořadí druhých dvou posunků, nejde tu patrně ani tak o správnost, jako o vkus, fantazii, konvenci, harmonii, půvab a styl. Zpravidla čím více obsahuje věta myšlenek, tím bude více možností uspořádat posunky nebo jiná znamení; tím větší bude také nebezpečí, že dojde k nesprávným výkladům, ke dvojsmyslům a k jiným konstrukčním chybám. Nevím, můžeme-li správně soudit o citech a mravech člověka podle jeho spisů; ale sotva se zmýlíme, budeme-li soudit přesnost jeho myšlení podle jeho stylu, nebo spíše podle jeho konstrukce. Mohu vás ujistit, že alespoň já jsem se vždycky strefil. Poznal jsem, že každý člověk, jehož věty nemůžeme opravit jinak, než že je úplně přepracujeme, patří k těm lidem, kteří potřebují hlavu ne napravit, ale vyměnit.

Ale jak u mrtvého jazyka mezi nejrůznějšími možnými uspořádáními rozeznáme konstrukce oprávněné územ? Prostota a uniformita našich konstrukcí mi dává odvahu prohlásit, že pokud někdy náš jazyk odumře, bude snadnější naučit se psát a mluvit

francouzsky než řecky nebo latinsky. Kolik se dnes v latině a v řečtině používá inverzí, které by úzus doby Ciceronovy nebo Démosthenovy nebo přísné ucho těchto řečníků nemilosrdně zavrhl!

Ale, namítnete mi, což nemáme v našem jazyce přídavná jména, která se kladou jedině před podstatné jméno? A nemáme ještě jiná, která se kladou výhradně po něm? Jak se naši potomci poučí o těchto jemných odstínech? Četba dobrých spisovatelů k tomu nestačí. V tom s vámi souhlasím; a přiznávám, že jestliže francouzský jazyk odumře, pak budoucí učenci, kteří si budou našich spisovatelů dostatečně vážit, aby je studovali a používali, budou nepochybně psát bez rozdílu *nebeská láska* nebo *láska nebeská*; *méchant auteur* nebo *auteur méchant* (mizerný spisovatel nebo zlomyslný spisovatel); *homme galant* nebo *galant homme* (dvorný muž nebo čestný člověk) a spoustu jiných výrazů, které by dodaly jejich dílům úplně směšné tvářnosti, kdybychom vstali z mrtvých a četli je, ale které nezabrání jejich nevzdělaným současníkům, aby při četbě některé francouzské hry nevykřikovali: „Sám Racine nepsal správněji; to je ryzí Despréaux; Bossuet by to neřekl lépe; tato próza má vyváženost, sílu, eleganci i lehkost prózy Voltairovy!“ Jestliže však i tak nepatrný počet nesnází vyvolá tolik pošetilostí u těch, kdo přijdou po nás, co si máme myslit dnes o našich spisech sepsaných v řečtině a v latině a o potlesku, kterého se jim dostává?

Při řeči s hluchoněmým od narození působí téměř nepřekonatelné obtíže vyznačování přesně nevymezených množství, ať již co do počtu, rozlohy, nebo délky trvání, a vůbec jakékoliv abstrakce. Nejsme si nikdy jisti, zda jsme mu ozřejmili rozdílnost časů a vidů ve tvarech *dělám, udělal jsem, dělal jsem, udělám*. Stejně je tomu s podmínkovými větami. Tudíž jestliže jsem právem tvrdil, že při vzniku jazyka lidé nejdříve pojmenovávali základní objekty smyslového vnímání, ovoce, vodu, stromy, zvířata, hady atd., a také vášně, místa, osoby atd.; vlastnosti, množství, časy atd.; mohu také dodat, že znaky časů nebo části délky trvání byly vynalezeny poslední. Myslil jsem, že po dlouhé věky lidé neznali jiný čas než přítomný čas oznamovacího nebo neurčitého způsobu, který podle okolností se vztahoval na budoucnost nebo na minulost.

Domníval jsem se, že jsem k tomuto dohadu oprávněn přítomným stavem *lingua franca*. Tímto jazykem hovoří různé křesťanské národy obchodující v Turecku a v levantských přístavech. Myslím, že je dnes takový, jako byl vždycky; a není pravděpodobné, že se někdy zdokonalí. Vznikl z pokažené italštiny. Slovesa v něm vyjadřují všechny časy jen infinitivem, jehož význam určují blíže jiné větné členy nebo celkový smysl věty: tak *je t'aime, je t'aimais, je t'aimerai* — miluji tě, miloval jsem tě, budu tě milovat — se řekne v *lingua franca* mi amarti. *Tous ont chanté, que chacun chante, tous chanteront* — všichni zazpívali, ať každý zazpívá, všichni zazpívají: tutti cantara. *Je veux, je voulais, j'ai voulu, je voudrais t'épouser* — chci, chtíval jsem, chtěl jsem, chtěl bych se s tebou oženit: mi voleri sposarti.

Napadlo mě, že inverze v jazyce vznikly a uchovaly se, protože orální znaky byly zavedeny podle pořadí posunků a protože bylo přirozené, aby si udržely ve větě postavení, které jim stanovovalo prvorozenské právo. Napadlo mě, že poněvadž příliš hojné používání slovesných časů přetrvalo, mělo to dvojí následek: jedni některé časy vynechali, jako například Hebrejové, kteří nemají přezens a imperfektum, a tudíž říkají *Credidi propter quod locutus sum* místo *Credo et ideo loquor*; věřil jsem, a právě proto jsem promluvil; věřím, a právě proto mluvím. A že jiní používají dvojmo téhož času, jako Řekové, u nichž se aoristy překládají brzy přítomným, brzy zase minulým časem. Ze spousty příkladů se spokojím uvedením jediného, který je vám možná méně znám než jiné. Epiktétos praví: *Θέλουσι καὶ αὐτοὶ φιλοσοφεῖν. Ἄνθρωπε, πρῶτον ἐπίσκεψαι, ὁποῖον ἐστὶ τὸ πρᾶγμα· εἶτα καὶ τὴν σεαυτοῦ φύσιν κατάμαθε, εἰ δύνασαι βαστάσαι. Πένταθλος εἶναι βούλει. ἢ παλαιστής; ἴδε σεαυτοῦ τοὺς βραχίονας, τοὺς μηρούς, τὴν οσφῶν κατάμαθε.* (EPIKTÉTOS, *Encheiridion*, kap. XXIX.) To znamená přesně: „Tito lidé chtějí také být filozofy. Člověče, měj nejdříve promyšleno, co je to za věc;



měj prozkoumány své vlastní schopnosti; měj prozkoumáno, zda s nimi můžeš vystačit; měj prohlédnuta svá ramena a svá stehna; měj vyzkoušené své kyčle, zamýšlíš-li utkat se v pětiboji nebo v zápasení.“ Ale překládá se to mnohem lépe, připíše-li se prvním aoristům ἐπίσκεψαι, βαστάσαι i druhým aoristům κατάμαθε, ἴδε význam přítomného času. „Tito lidé chtějí také být filozofy. Člověče, promysli si nejdříve, co je to za věc. Prozkoumej své vlastní schopnosti, zda s nimi vystačíš. Prohlédni svá ramena a svá stehna; vyzkoušej své kyčle, zamýšlíš-li utkat se v pětiboji nebo v zápasení.“ Víte nepochybně, že pětiboje se účastnili lidé mající ctižádost vyznamenat se ve všech atletických disciplínách.

Dívám na tyto zvláštnosti časů jako na zbytky původní nedokonalosti jazyků, stopy jejich dětství, proti nimž se později zdravý rozum, který nedovoluje, aby týž výraz vyjadřoval různé myšlenky, marně domáhal svých práv. Návyk se zakořenil a úzus zdravý rozum umlčel. Ale snad ani jediný řecký nebo latinský spisovatel si tohoto nedostatku nepovšiml. A nejen to; snad ani jediného z nich nenapadlo, že jeho řeč nebo ustanovené pořadí jeho znaků se neřídí přesně pořadím výplodů jeho ducha. A přece jejich omyl je očividný. Když Cicero začíná řeč k obhajobě Marcella slovy *Diuturni silentii, patres conscripti, quo eram his temporibus usus* — Dlouhému mlčení, otcové a přisedící, k němuž jsem se v této době uchýlil —, je nám zřejmé, že obrat *diuturni silentii* neutil v nominativu proto, že už předem věděl, jak periodu ukončí, a tudíž ji patřičně přizpůsobil příslušnou pádovou koncovku (nezačal: Dlouhé mlčení, nýbrž Dlouhému mlčení).

To, co jsem právě řekl o inverzi na počátku řeči k obhajobě Marcella, platí o každé jiné inverzi. Zpravidla i v sebedelší řecké nebo latinské periodě od počátku pozorujeme, že ač spisovatel z určitého důvodu užil té či oné koncovky spíše než některé jiné, v mysli nepostupuje podle inverze, která ovládá jeho větné členy. Jak to, že v předchozím souvětí Cicero napsal *diuturni silentii* v genitivu, *quo* v ablativu, *eram* v minulém čase nedokonavém a podobně si počínal i v dalším? Vedlo ho k tomu pořadí myšlenek existující předem v jeho mysli, zcela opačné než pozdější pořadí výrazů: pořadí, jemuž se bezděčně přizpůsobil, podmaněn vžitým zvykem transpozice? A proč by nemohl Cicero své výrazy zcela bezděčně přeskupovat? Totéž se stává i nám, ač se domníváme, že náš jazyk dodržuje přirozený sled myšlenek. Plným právem jsem tedy rozlišil přirozené pořadí myšlenek a znaků a pořadí vědecké a stanovené.

Vy jste mi nicméně, vážený pane, chtěl dokázat, že ve zmíněné Ciceronově periodě není žádná inverze; a nepopírám, že z jistého hlediska můžete mít pravdu; ale abychom se o tom přesvědčili, musíme vzít v úvahu dvě věci, které podle mého soudu unikly vaší pozornosti. Za prvé, že inverzí v pravém slova smyslu neboli stanoveným pořadím, vědeckým a gramatickým pořadím míníme pořadí slov odporující pořadí myšlenek, takže něco může být inverzí pro jednoho, a pro druhého nikoliv: týž sled myšlenek nepůsobí totiž vždy na všechny lidi stejně. Například zeptám-li se vás, která ze dvou představ obsažených ve větě *serpentem fuge, prchni před hadem*, je hlavní, řeknete mi vy, že je to had; ale někdo jiný bude tvrdit, že je to útěk; a oba budete mít pravdu. Bázlivý člověk si uvědomí jediné hada; ale ten, kdo se hada obává méně než toho, že mě ztratí, pomyslí především na můj útěk: jeden se vyděsí, druhý mě varuje. Druhá má poznámka se týká toho, že kdykoli v sledu myšlenek, jež hodláme přednést druhým, se hlavní myšlenka, která má na ně zapůsobit, vzhledem k odlišnému rozpoložení našemu a našich posluchačů neztotožňuje s myšlenkou, která působí na nás, nutno nejdříve uvést tu první: a inverze je v tomto případě pouze řečnická. Aplikujme tyto úvahy na první periodu řeči k obhajobě Marcella. Představuji si Cicerona, jak vystupuje na řečnickou tribunu, a vidím, že první, co musilo napadnout jeho posluchače, bylo, že ho už dávno na tom místě neviděli; a tak *diuturni silentii*, dlouhému mlčení, které zachovával, musil věnovat nejpřednější místo řeči, ačkoli tahleta myšlenka není pro něho myšlenkou hlavní, tou je *hodiernus dies finem attulit*, učinil dnešní den konec;

neboť pro řečníka vystupujícího na řečnickou tribunu není tak důležitý ten fakt, že dlouho mlčel, jako to, že promluví. Upozorňuji ještě na jiný jemný odstín v použití genitivu *diurni silentii*; posluchači nemohli pomyslit na Ciceronovo dlouhé mlčení, aniž by se zároveň tázali po jeho příčině, a to jak proč se odmlčel, tak co ho přimělo mlčení porušit. Tedy druhý pád, který je pádem odročujícím, v nich přirozeně vzbudí očekávání všech oněch myšlenek, které jim řečník nemohl přednést zároveň.

To je myslím, ctěný pane, několik poznámek, jež byste byl mohl přičinit na okraj zmíněné pasáže. Jsem přesvědčen, že kdyby byl býval Cicero, místo aby mluvil v Římě, najednou přenesen do Afriky a měl hájit svou při v Kartágu, byl by býval tuto periodu uspořádal úplně jinak. Z toho plyne, vážený pane, že to, co nebylo inverzí pro Ciceronovy posluchače, mohlo, ba dokonce musilo být inverzí pro něho.

Ale jděme ještě dále: tvrdím, že když určitá věta obsahuje jen nepatrný počet myšlenek, je velice nesnadné stanovit přirozené pořadí, jaké by tyto myšlenky měly mít vzhledem k tomu, kdo mluví; neboť i když se nevyslovují všechny najednou, jejich sled je alespoň tak rychlý, že je často nemožné rozeznat tu, která nás zaujme první. Kdo ví dokonce, zda lidská mysl jich nemůže obsáhnout určitý počet přesně ve stejném okamžiku? Budete asi, ctěný pane, dotčeně namítat, že si to zjevně odporuje. Ale prozkoumejte se mnou laskavě dříve, jak člen *hic, ille, le* — tento, onen, ten — si zjednal přístup do latinského a do našeho jazyka. Tato rozprava nebude ani dlouhá, ani náročná a sblíží vás možná s názorem, nad nímž se rozhořčujete.

Přeneste se nejdříve do dob, kdy latinská přídavná a podstatná jména označující vnímatelné vlastnosti jsoucna a různých jednotlivin v přírodě byla téměř všechna vytvořena, kdy však ještě nebylo žádných výrazů pro ony jemné a odstíněné výplody ducha, jež dokonce i současná filozofie tak pracně rozlišuje. Potom si představte dva muže trápené hladem, z nichž jeden však nemá potravu na dohled, kdežto druhý stojí pod tak vysokým stromem, že nemůže na jeho ovoce dosáhnout. Budou-li mít vyjádřit své pocity, řekne první: *Mám hlad, s chutí bych se najedl* a druhý: *To krásné ovoce! Mám hlad, s chutí bych se najedl*. Ale je zřejmé, že ten druhý vyjádřil svou řečí přesně všechno, co se odehrálo v jeho duši; a že naopak ve větě toho prvního cosi chybí a jedna z jeho myšlenek se v ní musí předpokládat. Výraz *s chutí bych se najedl*, když na dohled není nic k snědku, se vztahuje všeobecně na všechno, co může utišit hlad: ale týž výraz se omezuje a vztahuje již jen na krásné ovoce, když je toto ovoce po ruce. A tak ačkoliv tito muži řekli: *Mám hlad, s chutí bych se najedl*, vyvstala v mysli toho, jenž zvolal: *To krásné ovoce!* zpětná vazba na toto ovoce; a není pochyby, že kdyby osobní zájmeno *ono* a ukazovací *to* bývalo mělo vytvořené všechny pády, byl by řekl: *To krásné ovoce! Mám hlad, s chutí bych se ho najedl* nebo *toho bych se s chutí najedl*. Zájmeno *ho* nebo *toho* je v tomto a ve všech podobných případech pouze znakem použitým k označení zpětné vazby mysli na určitý předmět, který ji dříve zaujal; a vytvoření tohoto znaku je myslím důkazem didaktického pochodu myšlení.

Nevznášejte mi námitky, pokud jde o místo, jež tento znak zaujímá ve větě tím, že se řídí přirozeným pořadím myšlenek; neboť i když jsou všechny tyto soudy, *to krásné ovoce!*, *mám hlad, s chutí bych se ho najedl*, vyjádřeny každý dvěma třemi výrazy, předpokládají jen jediný názor; onen prostřední, *mám hlad*, se vyjadřuje v latině jediným slovem *esurio* — chci jíst, mám hlad. Ovoce a vlastnost se postřehnou současně; a když latinec říkal *esurio*, domníval se, že vyjadřuje jen jedinou myšlenku. *S chutí bych se ho najedl* jsou jen mody jediného počítka. Tvar *bych* označuje osobu, která má onen počitek, a zároveň jeho modalitu; *se najedl* přání a povahu počítka; *s chutí* jeho intenzitu nebo sílu; *ho* přítomnost vytouženého předmětu; ale počitek se v mysli nerozvíjí v témž sledu jako řeč; a kdyby mohl poroučet dvacetí ústům a každá z úst by řekla svůj výrok, všechny předchozí myšlenky by byly vyjádřeny najednou: tohle by báječně přednesl na zrakovém cembalu, kdyby soustava mého němého měla pevný základ a kdyby každá barva byla prvkem určitého slova. Žádný jazyk by se této mluvě nevyrovnal rychlostí.